

Araştırma Makalesi / Research Article

FEDOR FEDOROVİÇ LAŞKOV VE KIRIM TARİHİ ÜZERİNE ÇALIŞMALARI

Muhammet ŞEN¹

Öz

Tarih boyunca Kırım; Kimmer, İskit, Hun, Bulgar, Hazar ve Altın Orda Devletleri'nin hâkimiyet kurdukları bir bölge olmuştur. Altın Orda Devleti'nin ardılı olarak 1441 / 1442 tarihinde teşekkül eden Kırım Hanlığı, takriben üç yüzyıl süren Osmanlı himayesinden sonra 1783 yılında Rusya tarafından ilhak edilmiştir. Sahip olduğu tarihi ve kültürel zenginliğiyle Kırım, çok sayıda araştırma ve araştırmacıya konu olmuştur. Bu minvalde biz de, makalemizde, Rus tarihçisi F. F. Laşkov'un Kırım tarihi üzerine yapmış olduğu çalışmalarını değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: F. F. Laşkov, Kırım Hanlığı, Rusya.

F. FEDOROVICH LASHKOV AND THEIR STUDIES ON THE HISTORY OF CRIMEA

Abstract

Throughout history, Crimea became a region where Cimmerian, Scythian, Hun, Bulgarian, Caspian and Golden Horde states dominated. The Crimean Khanate which was formed in 1441/1442 as the successor of the Golden Horde State, was invaded by Russia in 1783 after nearly three centuries of Ottoman patronage. With its cultural richness and history, Crimea has been the subject of many studies and researchers. In this manner, in our article, we will try to evaluate the works of the Russian historian F.F. Lashkov on the history of Crimea.

Keywords: F. F. Laşkov, Crimean Khanate, Russia

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi, muhammet.sen @ ege.edu.tr., ORCID: 0000-0002-7402-4158

Başvuru Tarihi (Received): 19.11.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2022

Giriş

Kimmer, İskit, Hun, Bulgar, Hazar ve Altın Orda, Kırım Hanlığı, Osmanlı Devleti ve Rusya'nın egemen olduğu Kırım, tarih boyunca geride büyük bir tarihi ve kültürel zenginlik bırakmıştır. Sahip olduğu bu tarihi ve kültürel zenginliğiyle Kırım, üzerinde birçok araştırmalar yapılmasına ve birçok araştırmacıya konu olmuştur.

Kırım tarihini konu edinen araştırmacılardan biri de F. F. Laşkov'dur. Yerel tarihçi sıfatıyla yaşadığı toprakların – Kırım'ın tarihine büyük ilgi duyan Laşkov, Kırım tarihi üzerine araştırmalar yapmaya ve ilk eserlerini vücuda getirmeye başlamıştır. "*Kırım'ın Tarihi Kaderi Hakkında Birkaç Söz*", "*Kuruluşundan 1881 Yılına Kadar Simferopol Spor (Gimnazyum) Okulu*", "*Kırım Hanlığı'nın Rus İmparatorluğu'na İlhakının Yüzüncü Yılı Simferopol'de Kutlandı*", "*Kırım Hanlığı'nda Kırsal Topluluk*", "*Kırım Hanlığında Yasalar ve Yargılama Usulü Hakkında*", "*Simferopol Erkek Spor Salonunun İkinci Eğitim Gezisi. Bahçesaray ve Çevresi*", "*Kırım Hanlığı'nda Beylikler Hakkında Arşiv Dokümanları*" gibi kaleme aldığı çalışmalar bu minvaldedir.

Laşkov'un 24 Ocak 1887 yılında Kırım tarihinin araştırılıp aydınlatılmasına ilgi duyan önde gelen bilim adamları ve Kırım'ın yerli araştırmacıları tarafından kurulan "Tavriya Bilimsel Arşiv Komisyonu'na (*Tavriçeskoj Uçyonoy Arhivnoj Kommissi - TUAk / TYAK*) girmesi, yerel tarihçi sıfatıyla yapmış olduğu çalışmalarının da seyrini değiştirmiştir. TUAk'ın yayın organı olan "Tavriya Bilimsel Arşiv Komisyonu Bülteni'nin (İTUAk) editörlüğüne seçilen Laşkov, başta Simferopol olmak üzere Kırım'da bulunan arşivlerde oldukça uzun zaman sarf etme ve zamanına kadar Kırım tarihi üzerine ele alınmayan konular üzerinde çalışmaya başlamıştır.

Hanlık ve Rus dönemi Kırım tarihi üzerine özgün ve öncü çalışmalar yapan Laşkov, Kırım'ın siyasi münasebetleri haricinde Kırım'da sosyo-ekonomik yapı ile ilgili arşiv kaynaklarına dayalı birçok araştırmaya imza atmıştır. Çalışmamızda, Laşkov'un Kırım tarihi üzerine kaleme almış olduğu eserleri, Hanlık Dönemi ve Rus İdaresinde Kırım Tarihi başlıkları altında inceleyip değerlendireceğiz.

1. Kırım'ın Yerel Tarihçisi: F. F. Laşkov

25 Ağustos 1858 senesinde Soroka bölgesi - Kişinev köyünde (*Besarabya*) Doğan Laşkov'un babası, Moldova'nın aristokrat ailelerinden biri olan "*Laşkov*'ların" bir mensubu olup ünlü bir rahipti. Baba Laşkov, Kişinev İlahiyat Fakültesi'ni bitirdikten sonra kendisini bir kilise hizmetine adanmıştı. Babasının etki ve tesiriyle girmiş olduğu Kişinev İlahiyat Fakültesi (Kişinevskoy Duhovnoy Seminarii), Laşkov'un tarih tutku ve sevgisini tatmin etmeye yetmemiş, öğrenimini yarıda bırakarak 1874 senesinde Novorossiyskiy Üniversitesi Tarih ve Filoloji Fakültesi'ne (İstoriko - filologičeskom Fakultete Novorossiyskovo Universiteta) girmişti. F.F. Vrun, V.N. Yurgeviç ve N. P. Kondakov'dan tarih dersleri alan Laşkov, bu hocalarının tesiriyle daha öğrenciyken Odessa'da kalarak bilimsel araştırmalar yapmayı hayal etmeye başlamıştı (Markeviç, İTUAk -T. 55,1918: 203-207).

Üniversiteyi bitirmesine müteakip 1879'da Simferopol erkek spor okuluna tarih ve coğrafya öğretmeni olarak atanan Laşkov, genç, idealist, araştırmacı ve enerjik kimliğiyle görev yaptığı okulda uygulanmakta olan tarih ve coğrafya öğretimi konusunda var olan programı geliştirdi. Kısa zaman içerisinde çalışmalarlarıyla ön plana çıkan Fedor Fedoroviç Laşkov, 1880 yılında öğretmenler konseyine üye olarak seçildi (Şarapa, 1993: 175-181).

Simferopol erkek spor okulunda genç bir tarih öğretmeni olarak göreve başladığı ilk yıllarından itibaren sahip olduğu tarih merak ve sevgisi onu, Kırım'ın zengin ve ilginç tarihine ilgi duymaya, bu konuda araştırmalar yapmaya sevk etmişti. Okuldan arta kalan zamanlarında henüz amatör olarak adlandırabileceğimiz süreç içerisinde Kırım tarihi üzerine araştırmalar yapan Laşkov'un, ilk olarak "*Kırım'ın Tarihi Kaderi Hakkında Birkaç Söz*" başlıklı yazısı Kırım'ın yerli bir

gazetesi olan “Tavrida” (Laşkov, Tavrida, No: 6, 8, 9, 1881) adlı gazetede yayınladı. 1883 yılında Kırım’ın Rusya’ya ilhakının 100. Yılı münasebetiyle “*Kırım Hanlığı’nın Rus İmparatorluğu’na İlhakının Yüzüncü Yılı Simferopol’de Kutlandı*” (Laşkov,1883) isimli çalışmasını kaleme aldı. Akabinde önce “*Kievskaya Starina*” dergisinde daha sonra da Kiev’de müstakil bir kitap olarak kaleme aldığı “*Şahin Girey – Son Kırım Hanı (Tarihsel Deneme)*”(Laşkov, 1886)adlı eseri yayınladı.

Titiz çalışmalarıyla Kırım’ın yerel tarihçileri arasına girmeyi başaran Laşkov, bununla da iktifa etmeyerek akademik anlamda eserler vücuda getirme gayreti içerisine girmiş, başta Simferopol olmak üzere Kırım’da bulunan arşivlerde oldukça fazla mesai sarf etmeye başlamıştı. Bu sırada, o zamana kadar Kırım tarihi üzerine yapılan araştırmaların sosyo-ekonomik açıdan göz ardı edildiğini görmüş, bu konuya dikkat çekmek amacıyla 1886 yılında Odessa’da tertip edilen 6. Arkeoloji kongresinde “*Kırım Hanlığı’nda Beylikler Hakkında Arşiv Dokümanları*” (Laşkov,1889) başlıklı bildirisini sundu. Gene bu doğrultuda 1887 senesinde “*Kırım Hanlığı’nda Kırsal Topluluk*” (Laşkov, 1887) isimli kitabı yayınladı.

24 Ocak 1887 yılında Kırım tarihinin araştırılıp aydınlatılmasına ilgi duyan önde gelen bilim adamları ve Kırım’ın yerli araştırmacıları tarafından “*Tavriya Bilimsel Arşiv Komisyonu/ Tavriçeskoy Uçyonoy Arhivnoy Kommissi*”(TUAK / TVAK)²kuruldu. Komisyonun 60 üyesi arasında; Tavriya Valisi A. N. Vsevolozhkiy, Tercüman Gazetesi yayıncısı İsmail Gaspıralı, Tavriya bölgesi devlet okulları müdürü A. N. Dyakonov, Simferopol ilçe askeri şefi A. N. İlin, Simferopol Tatar öğretmen okulu müdürü İ. İ. Kazas gibi isimler yer almaktaydı. Laşkov ise A. O. Kashpar ve A. İ. Markeviç ile birlikte Simferopol erkek spor okulu adına bu komisyonda yer almışlardı (Şarapa, 1993: 175-181).

Komisyonun (TUAK) en önemli amaçlarından biri; temrenler, bakırlar, gümüşler, sikkeler gibi Kırım’da, tarihi - mimari kalıntı ve eserleri toplamaktı. Komisyonda yapılacak çalışma ve bu çalışmalar sonucunda elde edilen veriler rapor olarak kayıt altına alınmaktaydı. Kırım’da arkeografik ve arkeolojik mirasın korunmasını amaç edinen komisyon diğer bir amacı, Kırım’ın Türkçe konuşan nüfusunun; Karaylar, Kırım Tatarları ve Kırımçakların geçmişlerinin araştırılmasıydı (Laşkov, İTUAK, T. 1, 1897: 11, 12). Düzenli olarak toplanan komisyonda tutulan raporlar, yayın organları olan “*Tavriya Bilimsel Arşiv Komisyonu Bülteni’nde / İzvestiya Tavriçeskoy Uçyonoy Arhivnoy Kommissi*’de (İTUAK / İTYAK)³” yayınlanmaktaydı.1887 – 1920 seneleri arasında 57 cild olarak yayımlanan bültende; 400’den fazla bilimsel makale, arkeolojik kalıntı ve tarihi belgeyle ilgili rapor yayımlandı. 25 Mart 1923’te TUAK, Tavriya Tarih, Arkeoloji ve Derneği’ne (ТОІАЕ /ТОІАЭ) dönüştürüldü (Filimonov, 1983: 204).

Bu zamana kadar tarihe olan ilgi ve sevgisiyle kendi başına yaşadığı topraklar, Kırım’ın tarihini araştırmayı kendisine görev edinen Laşkov, TUAK’tan almış olduğu komisyona katılma teklifini tereddütsüz kabul etmekle kalmamış aynı zamanda komisyonun yayın organı olan İTUAK’ın ilk editörü olarak seçilmişti. TUAK üyeliği Laşkov’a, Kırım üzerine araştırmalar yapan bilim adamlarıyla tanışma, kendisini onlara kabul ettirme imkânı sağlamıştı. Elde etmiş olduğu bu yeni pozisyonuyla Laşkov, komisyonda bulunan tarihçi akademisyenler tarafından Kırım tarihi üzerine yeni araştırmalar yapmaya sevk edilecek, çalışmaları, konuyla ilgili mütehassıslar tarafından referans olarak kullanılacaktır(Şarapa, 1999: 525 - 533).

TUAK üyesi ve İTUAK’ın editörü olarak Laşkov, özellikle Simferopol’de yüzyıllar boyunca biriken Kırım tarihi ile ilgili belgeleri inceleyerek tasnif etmeye çalıştı. Bu konuda sadece yakın dostu Kırım etnografi ve komisyon üyesi A.İ. Markeviç değil St. Petersburg’dan özel olarak

² Bundan sonra yeri geldikçe “*Tavriya Bilimsel Arşiv Komisyonunu*” ifade etmek için “TUAK” kısaltmasını kullanacağız.

³ “*Tavriya Bilimsel Arşiv Komisyonu Bülteni*” ifade etmek için bundan sonra “İTUAK” kısaltmasını kullanacağız.

davet edilen Rus Türkolog V. D. Smirnov'dan yardım aldı. Dışişleri Bakanlığı Moskova Arşivi'nde (МИД/ MİD) çalışarak burada daha önce yayımlanmayan Kırım tarihiyle ilgili belgelere ulaştı ve bu belgelerin kopyalarını temin etti. Yapmış olduğu bu çalışmalarını 1889 yılında Moskova'da tertip edilen arkeoloji kongresinde “*Vilayet - Tarihi Arşivlerinin Sorunları*” (Laşkov, İTUAK, T. 1, 1890, T. 2 1895) ve “*Moskova Dışişleri Bakanlığında mahfuz “16 – 17. Yüzyıllarda Kırım Hanlığı'nın Moskova Devletiyle Diplomatik İlişkilerine Ait Tarihi Belgeler”*” başlıklı iki bildiriyle sundu. Son bildiri “*16 ve 17. Yüzyıllarda Kırım Hanlığı'nın Moskova Devleti ile Diplomatik İlişkilerine Dair Belgeler*” başlığıyla İTUAK'ın 9, 10, 11 ve 12. sayılarında seri olarak yayınladı (Laşkov, İTUAK; T. 9, 1890: 1 – 47, T. 10, 1890: 9 – 60, T. 11, 1891: 1 – 56, T. 12, 1891, 1-62) . Daha sonra da bu çalışması, müstakil bir kitap olarak yayınladı (Laşkov, 1891).

TUAK komisyonunda birlikte çalıştığı en yakın dostu Markeviç'in de ifade ettiği üzere alınan bir yapıya sahip olan Laşkov'un görev yaptığı Simferopol erkek spor okulundaki mevcut eğitim düzenine karşı çıkan bazı meslektaşlarıyla arası açılmıştı. Bunun üzerine Simferopol kız spor okuluna görevlendirmesine oldukça içerleyen Laşkov, 1890 senesinde istifasını vererek Odessa'ya taşınmak üzere Simferopol'den ayrıldı (Şarapa, 1993: 175-181).

Odessa ve Moldova'da vergi müfettişi olarak görev yaptığı bu süre zarfında Laşkov, editörlüğünü yaptığı İTUAK'ın işlerini takip etmeye devam etse de bilimsel araştırmalarından kopmuştu. İTUAK'ta 1891 senesinden (T. 13) 1916 senesine (T. 53) kadar yayın yapmamış olmasının nedeni de budur. Bu yüzden Markeviç, onu ısrarlı bir şekilde bilimsel çalışmalarına devam etmesi hususunda teşvik etmeye çalışmıştı. Simferopol Zemstvo'su da çalışmaları için ona, 500 ruble maddi destek verme teklifinde bulunmuştu. Markeviç ile yapmış olduğu mektuplaşmalardan Laşkov'un da Simferopol'e dönüp dönmeme hususunda kafasının karışık olduğu anlaşılmaktadır. Mektuplarında her ne kadar Simferopol'de geçen yıllarına özlem duyduğunu, bazen Simferopol erkek spor okuluna dönmeyi düşündüğünü, Odessa'da bir yabancı gibi kaldığını ifade ediyor olsa da maddi durumunun da iyi olması hasebiyle bu fikrinden tamamen vazgeçmişti. Aradan geçen 10 yıl sonra Laşkov'un yolu, aldığı davet üzerine 1900 senesinde hasretini çektiği Simferopol ile tekrar çakışmıştı. Artık bir memur olarak döndüğü Simferopol'de üç yıl vergi düzenleme kurulu başkanlığı yaptıktan sonra emekli oldu (Markeviç, İTUAK, T. 55,1918: 203-207).

Emekli olduktan sonra yoğun olarak TUAK ve İTUAK'taki bilimsel faaliyetlerine devam etmesi beklenen Laşkov, ani bir kararla Paris'e yerleşmişti. Bu kararı almasında bu sıralarda eşi Natalya Stepanovna'yı kaybetmesi ve eşinden de kendisine büyük bir miras kalması etkili olmuştu. Paris'te bir Fransız kadınla evlenen Laşkov, artık neredeyse bağlarını koparacak derecede Simferopol'e nadiren gelmekteydi (Şarapa, 1993: 175-181).

I. Dünya savaşının patlak vermesiyle 1914 senesi başlarında Fransız eşiyle birlikte tekrar Simferopol'e dönen Laşkov, TUAK ve İTUAK ile kopan bağlarını yeniden kurmuş, bilimsel çalışmalarına geri dönmüştü. Fakat eskisi gibi azim ve heyecanı kalmamış, 1917 senesinden itibaren de sahibi olduğu Mamak'taki (Simferopol) malikânesinde yaşamaya, vaktinin çoğunu burada geçirmeye başlamıştı. Kırım'da bir evi, Çorgun köyünde ekonomik gelir getiren değirmen ve orman arazileri bulunan Laşkov'un ekonomik anlamda durumu oldukça iyiydi. Mamak'taki malikânesinde inzivaya çekilen Laşkov, bu süre zarfında TUAK'ın bilimsel faaliyetlerine fazla iştirak etmemesine rağmen arşivlerde çalışmaya devam etmiş ve “*19. Yüzyıl Başlarında Tavriya Eyaleti Nüfusunun Sayısı Meselesi*” başlıklı makalesi yayınlamıştı (Laşkov, İTUAK, T. 53, 1916: 158 – 176).

1917 Şubat devriminden sonra Kırım'da anarşi ve haydutluk sokaklarda kol gezmeye başladığı günlerde Laşkov, inzivaya çekildiği Mamak'taki konforlu hayatının ölümüne neden olacağından habersizdi. Mamak'taki üç katlı malikânesi, yoksul tek katlı evler arasında oldukça dikkat

çekiciydi. Sahip olduğu malikâne, şoför ve hizmetçisiyle dikkat çeken Laşkov, köylüler arasında bilim adamı kimliğinden ziyade oldukça zengin bir kişi olarak bilinmekteydi. Şubat devriminin neden olduğu anarşi ortamı içerisinde kimliği meçhul yedi kişi tarafından soyulmak üzere evi basılan Laşkov, 9 Aralık 1917’de eşi ile birlikte katledildi. 14 Aralık 1917 senesinde, Markeviç’in onun anısına yapmış olduğu konuşma İTUAK bülteninde yayımlandı (Markeviç, İTUAK -T. 55,1918: 203-207). Kendisi ve eşinin defnedildiği yer halen bilinmemektedir. Sahip olduğu Mamak köyündeki malikâne, 1924 senesinde 3-16 yaş arasındaki çocukların bulunduğu bir yetimhaneye çevrildi (Nepomnyashiy,2005: 20, 21).

2. F.F. Laşkov’un Kırım Tarihi Üzerine Yapmış Olduğu Çalışmalar

Sovyet öncesi Kırım’ın en önde gelen tarihçilerinden biri olan Laşkov, bilimsel kariyeri boyunca 50’den fazla makale ve eser kaleme almıştır. Laşkov’un erken dönem Kırım tarihi ve TUAK üzerine birkaç makalesi olup Kırım tarihi üzerine yapmış olduğu çalışmalarının ekseriyeti Hanlık dönemi Kırım tarihi ve Rus idaresinde Kırım tarihiyle ilgilidir.

2.1.Hanlık Dönemi Kırım Tarihi Üzerine Yapmış Olduğu Çalışmalar

"Kırım'ın Tarihi Kaderi Hakkında Birkaç Söz" (Laşkov, Tavrida, No: 6, 8, 9, 1881), *"Kuruluşundan 1881 Yılına Kadar Simferopol Spor (Gimnazyum) Okulu"* (Laşkov,1881), *"Kırım Hanlığı'nın Rus İmparatorluğu'na İlhakının Yüzüncü Yılı Simferopol'de Kutlandı"* (Laşkov, 1883), *"Kırım Hanlığı'nda Kırsal Topluluk"* (Laşkov,1887), *Simferopol Erkek Spor Salonunun İkinci Eğitim Gezisi. Bahçesaray ve Çevresi"* (Laşkov,1888), *"Kırım Hanlığı'nda Beylikler Hakkında Arşiv Dokümanları"*(Laşkov, 1889) başlıklı makale ve kitaplar, Laşkov’un Hanlık dönemi Kırım tarihi üzerine yapmış olduğu ilk çalışmaları arasında yer almaktadır. *"Odessa Toplum Tarihi ve Eskiçağ Raporları (ZOOİD / 300ИД)"*⁴ adlı dergideki az sayıdaki makalesin haricinde Laşkov’un çalışmalarının ekseriyeti, editörlüğünü de yaptığı İTUAK’ta yayınlanmıştır.

Laşkov’un Hanlık dönemi Kırım tarihi üzerine yapmış olduğu çalışmalar, siyasi-diplomatik ilişkiler ve sosyo-ekonomik yapı ile ilgilidir. Siyasi ve diplomatik münasebetler dâhilinde Laşkov’un Hanlık Dönemi Kırım tarihiyle ilgili olarak yapmış olduğu en önemli çalışmalardan biri; *"Moskova Dışişleri Bakanlığında mahfuz"16 – 17. Yüzyıllarda Kırım Hanlığı'nın Moskova Devletiyle Diplomatik İlişkilerine Ait Tarihi Belgeler"* başlığını taşımaktadır. İTUAK’ın 9, 10, 11 ve 12. sayılarında seri olarak yayınlanan bu makale 200 sayfadan mütecevazdır. Söz konusu çalışmadaki belgeler, Kırım Hanları ile o sırada dağıntık halde bulunan Rus Knezleri arasındaki yazışmalar ve elçi raporlarını ihtiva etmektedir. İlk belge 1474 tarihli Kırım Hanı Mengli Giray’dan Ryazan Knezi Ioann Vasiliyeviç’e gönderilen mektuptur. Son belge ise İvan Alekseyeviç Romanov (1682-1696) tarafından III. Saadet Giray’a (1691-1692) gönderilen 27 Şubat 1692 tarihli mektuptur. Laşkov’un bu çalışması ayrıyeten müstakil bir kitap olarak yayınlanmıştır (Laşkov, İTUAK, 1891).

Dışişleri Bakanlığı Moskova Ana Arşivi eski müdürü Nikolay Nikolayeviç Bantış Kamenskiy’in (1737-1814) arşiv çalışma dosyaları arasında bulunan ve 1579 – 1700 seneleri arasını kapsayan Kırım mahkeme kayıtlarını Laşkov, *"1808 Yılında Fiili Devlet Meclis Üyesi Olan Nikolay Nikolayeviç Bantış Kamenskiy'in Hazırladığı 1474'ten 1779 Senesine Kadar Kırım Mahkemesine Konu Olan Olayların Kaydı"* (Laşkov, İTUAK, T. 14, 1891: 1 - 42) başlığıyla İTUAK’ın 14, 15, 16, 17 ve 18. sayılarında seri olarak yayınlamıştır. İTUAK’ın 15. sayıdan itibaren çalışmasının başlığını, *"1579'dan 1700 Senesine Kadar Sütunlarda Yer Alan Eski Yıllara Ait Kırım Mahkeme Kayıtları"* adıyla değiştirmiştir. Bahse konu olan çalışmada Mart 1474 tarihli ilk kayıt; Büyükelçi Nikita Vasil’eviç Beklemişev’in Kırım Hanı Mengli Giray’a ilk defa

⁴ *"Odessa Toplum Tarihi ve Eskiçağ Raporları"* adlı bülteni ifade etmek için bundan sonra "ZOOİD" kısaltmasını kullanacağız.

elçi olarak gönderilmesiyle ilgilidir. Mahkeme kayıtları arasında Kırım ve Moskova arasında elçi ve ulak teatisine dair belgelerin sıklığı dikkat çekmektedir. 24 Şubat 1590 tarihli bir belgede; Kırım Mirzaları tarafından kendisine yevmiye verilmesi talebini içeren bir mektupla Hankulu adında bir zatın Kırım elçisi olarak Moskova'ya gönderilmesi bu minvaldedir (Laşkov, İTUAK, T. 15, 1892: 3).

“1587 - 1588 Tarihleri Arasında Moskova'nın Kırım Elçisi Ivan Sudakov'a Ait Raporların Listesi” (Laşkov, İTUAK, T. 14, 1891: 43-80) adlı makalesinde Laşkov; 1587 senesinde barış görüşmeleri için Kırım Hanı II. İslam Giray'a (1584-1588) elçi olarak gönderilen İvan Sudakov'un, II. İslam Giray ile yapmış olduğu barış müzakerelerine, müzakerelerde kendisi ve Kırım Hanı'nın tutumuna, Kırım Hanlığı'nın yönetimi ve Karaçi Beğleri hakkında hazırlamış olduğu ayrıntılı mahiyetteki raporunu konu edinmiştir.

“1593 Tarihinde Moskova'nın Kırım Elçisi Semen Bezobrazov'a Ait Raporların Listesi” (Laşkov, İTUAK, T. 15, 1892: 70 - 94) isimli çalışmasında Laşkov, Osmanlı Devleti ile ilişkilerini düzeltmek, bunu da Kırım Hanı II. Gazi Giray (1588-1596) vasıtasıyla hayata geçirmek isteyen Boris Fedoroviç Godunov'un, elçi olarak Semen Bezobrazov'u Kırım'a göndermesini konu edinmiştir. Habsburgların, Safevi ve Rusya ile birlikte Osmanlı Devletine karşı anti-Osmanlı ittifakı oluşturma planı Safevilerin Osmanlı Devleti ile barış antlaşması yapmasıyla sekteye uğramış, Osmanlı Devleti'ni doğrudan karşısına almak istemeyen Boris Fedoroviç Godunov, Kırım Hanı aracılığı ile Osmanlı Devleti ile ilişkilerini düzeltme yoluna gitmişti.

“1780 Senesinde Kırım-Türk İlişkileri -18. Yüzyıl” adlı makalesinde Laşkov, 1777 senesinde Şahin Giray'ın tahta çıkışıyla başlayan ve 1779 Aynalıkavak Tenkihnamesiyle Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti ve Rusya'dan müstakil olarak elde etmiş olduğu yeni statüsünü değerlendirmeye çalışmıştır (Laşkov, ZOOİD, T. 17, 1894: 155 - 162).

1739 tarihli Belgrad Antlaşmasına göre Osmanlı Devletinin reâyâ gemileriyle ticaret yapma hakkı kazanan Rus tüccarlar, 1782 tarihli ticaret antlaşmasıyla artık kendi gemileriyle ticaret yapabilme hakkı kazanmışlardı. Laşkov, bu konuyu “1782 Tarihli Karadeniz Gümrük Tarifesinin Revise Edilmesi Hususunda Bildiri” (Laşkov, İTUAK, T. 1, 1897: 25-39) başlığıyla ele almıştır.

Laşkov'un 1887 senesinde yayınladığı “Kırım Hanlığı'nda Kırsal Topluluk” başlıklı makalesinden sonra kaleme aldığı “Kırım-Tatar Toprak Mülkiyeti Üzerine Tarihsel Bir Deneme” (Laşkov, İTUAK, T. 21, 1894: 59 - 84, T. 22, 1895: 35 - 81, T. 23, 1895: 71 - 117, T. 24, 1896: 35 - 71, T. 25, 1896: 29-88) adlı çalışması, Kırım'da sosyo-ekonomik yapıyla ilgili olarak öncü bir çalışmadır. Kırım'da sosyo-ekonomik yapıyla ilgili olarak Tavriya Guberniya İdaresi, Tavriya Guberniyası Bürosu ve Tavriya Soylu Meclisi arşivlerinde 12 yıllık bir çalışmanın ürünü olarak topladığı belgeleri “Kırım-Tatar Toprak Mülkiyeti Tarihi Hakkında Belge Koleksiyonu” (Laşkov, 1897) adıyla ayrıca yayınlamıştır.

“Kırım-Tatar Toprak Mülkiyeti Üzerine Tarihsel Bir Deneme” isimli çalışmasında Kırım Tatarları arasında tarımın ortaya çıkışını 15. Yüzyılın ikinci yarısıyla başlatan Laşkov, tarımın ortaya çıkışıyla Kırım Tatarlarının sosyo-ekonomik yaşamlarında hızlı bir değişimin yaşandığını ifade eder. Ayrıca Kırım Tatarlarının tarım hayatına geçişlerinde Ceneviz ve Yunanlıların etkisinden bahsetmektedir. Artık kendilerini beslemeye kâfi gelmeyen hayvancılık, Kırım Tatarlarını göçebe tarıma zorlamış ve böylelikle göçebe hayvancılık ve göçebe tarımı bir arada yapmaya başlamışlardı. Laşkov'a göre Kırım Tatarlarının göçebe tarım hayatına geçişlerinin en önemli sonuçlarından biri, daha sonra kabile sisteminin teşekkülüne zemin hazırlayacak kırsal cemaat topluluklarının ortaya çıkmasıydı. Makalesinde, Kırım'da hem feodal hem de vakıf arazilerinin kullanım biçimlerinin çeşitliliğine de değinen Laşkov, Osmanlı padişahına ait topraklar, Kırım Hanı ve Kalgay'ının mülkünde olan topraklar, Karaçi Beyleri, Mirza ve din

adamlarının tasaruffunda olan topraklar şeklinde bir sınıflandırma yapmaktadır. Kırım Tatar köylüsünün toprak mülkiyeti hususunu ise ayrıca ele almaktadır.

Litvanya kökenli tarihçi Simon Starovolski'nin (1588-1656) “*Perekop (Kırım) Tatarlarının Nasıl Mağlup Edileceğini Anlattığı Matbu Defterin Tercümesi*” (Laşkov, ZOOİD, T. 17, 1894: 5, 6.) ve “*Kırım'dan Ayrılan Grek Kökenli Pashaliya'nın 15 Ruble Tutarındaki Ücretle Salaçensk Manastırı'na Gönderilmesine Dair Mahkeme Kararı*” nı içeren belge” (Laşkov, ZOOİD, T. 17, 1894: 6, 7) Laşkov'un Hanlık Dönemi Kırım tarihi üzerine kaleme almış olduğu diğer yayınlarından. Laşkov, ayrıca 1775 - 1776 tarihleri arasındaki Genelkurmay Arşivi - Moskova Bölümü'nde kayıtlı belgelerin katalogunu yayınlamıştır (Laşkov, İTUAK, T. 18, 1895: 87-118).

2.2.Rus İdaresinde Kırım Tarihi Üzerine Yapmış Olduğu Çalışmalar

Laşkov'un Rus idaresi altında Kırım tarihi üzerine yapmış olduğu çalışmaların ekseriyeti; Çariçe II. Katerina (1762 – 1796) ve onu, Çar III. Petro ile girişmiş olduğu iktidar mücadelesinde destekleyerek sevgilisi ve en güvendiği kişi konumuna gelen General Grigori Aleksandroviç Potemkin (1739 – 1791) ile ilgilidir.

Bu minvalde “*1784 Senesi Kırım'ın Kameral Tasviri*” başlıklı makale, Laşkov'un en önemli çalışmalarından biridir. Laşkov'un bu çalışması; 19 Nisan 1783 tarihinde Rusya tarafından ilhak edilen Kırım'ın dâhili durumu hakkında bilgi edinmek amacıyla görevlendirdiği General Baron Ilgestrom'un 63 başlık altında ele aldığı raporunu içermektedir. General Baron Ilgestrom'un 63 başlık altında ele aldığı raporunda cevaplanması gereken sorular arasında; Kırım birlikleri nerde konuşlanmıştı? Komutanları kimlerdir?, Kırım hükümet üyeleri kimlerdir? Kırım'ın gelirleri nelerdir? Kırım'da din adamları kimlerdir ve işlevleri nedir? Kırım yarımadasına bağlı nahiyelerin sayısı ve bu nahiyelerin başında kimler bulunmaktadır? Kırım'da Tatar ve Yahudi ev sayısı ne kadardır? Hristiyan köylerinin sayısı, isimleri ve hane sayısı ne kadardır? Cami ve kilise sayısı ne kadardır? Kırım mirzalarının isimleri nelerdir? Gümrük gelirlerinden ne kadar ve kimlere maaş ödenmektedir? gibi konular bulunmaktaydı. General Baron Ilgestrom tarafından hazırlanan bu raporu Laşkov, İTUAK'ın 2, 3, 4, 6, 7 ve 8. sayılarında seri olarak yayınlamıştır (Laşkov, İTUAK, T. 2, 1897: 20-33, T. 3, 1897: 36 - 64, T. 4, 1897: 32-45, T. 6, 1888: 36-63, T. 7, 1889: 25-45, T. 8, 1889: 12-40).

“*Bir Kırım Aktivisti Olarak Knez G. A. Potemkin-Tavriçeskiy: Arşiv Malzemeleri Üzerine Kısa Bir Deneme*” (Laşkov, 1890) adlı çalışmasında Laşkov, 1783 yılında ilhak edilen Kırım'ın Rusya ile bütünleştirilme (Ruslaştırma) siyaseti çerçevesinde Kırım'a Vali tayin edilen Knez Potemkin'in Kırım'da tatbik etmiş olduğu uygulamaları arşiv belgelerine dayalı olarak değerlendirmeye çalışmıştır. Potemkin'in Kırım'da ilk icraatı Herson, Nikolayev, Akyarve Yekaterinoslav gibi yeni Rus kasabaları kurmak olmuştur. 1787 senesindeki Kırım ziyaretiyle Çariçe II. Katerina, Potemkin'in Kırımdaki faaliyetlerini bizzat görmek istemiştir.

Kırım'ın Ruslaştırılması politikaları çerçevesinde Laşkov'un Knez Potemkin ile ilgili kaleme aldığı bir diğer çalışması “*Haşmetli Ekselans Tavriya Prensi Knez Potemkin'in Tavriya Bölge İdarecisi V. V. Kahovskiy'e 1784 ve 1785 Tarihli Emirleri*” ismini taşımaktadır. Potemkin'in Tavriya Bölge İdarecisi V. V. Kahovskiy'e gönderdiği emirler arasında; Tavriya Yarımadasından mümkün olan en fazla miktarda buğday satın alınmak suretiyle tedarik edilmesi, Yenikolsk bölgesi Grek sakinlerinden olan Spiridon Budurakier adlı kişinin Türkler ile savaştatüm mal varlığını kaybetmesi cihetiyle dilekçeyle talep ettiği yemek yardımı isteğinin karşılanması gibi konular bulunmaktadır (Laşkov, ZOOİD, T. 15, 1889: 594 - 677).

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Kırım Valisi sıfatıyla Potemkin, Kırım'ın Ruslaştırılmasına yönelik faaliyetlere girişmişti. Potemkin'in bu faaliyetlerini Çariçe II. Katerina 1787 senesinde Kırım'ı ziyaret ederek bizzat görmek istemişti. Potemkin, II. Katerina'yı Kırım'da karşılamak üzere sadece kadınlardan oluşan birlik kurmuş ve bu birliğin başına Yüzbaşı unvanıyla Elena

İvanovna Şidyanskoy'u tayin etmişti. Laşkov, “*Amazon Bölüğü Yüzbaşısı Elena İvanovna Şidyanskoy'un (Sarandova) (Sarandova) Simferopoldeki Mezarı*” (Laşkov, İTUAK, T. 7, 1890: 83 - 85) başlıklı makalesiyle Şidyanskoy ve Simferopoldeki mezarını konu edinmiştir.

“*1787 – 1791 İkinci Türk Savaşı Tarihi Hakkında Materyaller*” başlığı altındaki çalışmasında Laşkov, 1787 – 1791 tarihleri arasında Osmanlı Devleti'nin, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla kaybettiği toprakları geri almak amacıyla Rusya ile giriştiği savaş ve bu savaşa ilişkin tarihi belgeleri yayınlamıştır (Laşkov, İTUAK, T. 10, 1890: 79-106, T. 12, 1891: 75-81). Gene bu konula ilgili olarak Laşkov, “*1787-1791 İkinci Türk Savaşı Sırasında Kırım'ın Muhafazası*” (Laşkov, İTUAK, T. 8, 1889: 52 -87) isimli ayrıca bir makale kaleme almıştır.

“*İmparatoriçe II. Katerina'nın Saltanatında Kırım Hanının Tatar Orduları ve Kırım Soylularının Yetkileri, Eylemleri, Yazışmaları, Mektup ve Mektup Suretlerine Havi Kayıtlar*” başlıklı makalesinde Laşkov'un ele aldığı konulardan biri, Kırım Hanı II. Sahip Giray (1771-1775) tarafından Çariçe II. Katerina'ya gönderilen 25 Ağustos 1771 tarihli bir mektup bulunmaktadır. Mezkûr mektupta II. Sahip Giray, III. Selim Giray'ın (1770-1771 – II. Hanlık dönemi) firar etmesiyle Kırım'ın yeni hanı olduğunu haber etmekte, Çariçe II. Katerina tarafından Kırım'ın bağımsızlığının tanınmasını istemektedir. Bunun karşılığında Osmanlı egemenliğini tanımayacağını taahhüt etmekte ve müzakerelerde bulunmak üzere mektubu bizzat kardeşi Kaplan Giray ile gönderdiğini bildirmektedir. Gene Kırım Hanı II. Sahip Giray tarafından Rus yetkilisi Sherbinin'e verilen 1772 tarihli bir mektupta; II. Sahip Giray, Tatar esirlerin kendilerine verilmesi karşılığında Kırım'da bulunan Rus birliklerinin ihtiyaçlarının karşılanacağı taahhüt edilmektedir. Kırım'da düzenin sağlanması ve Tatarların muhafazası karşılığında ise *Kefedeki Hıristiyan nüfusun lehine bazı düzenlemeler yapılacağı bildirilmektedir* (Laşkov, İTUAK, T. 18, 1893: 48 – 53).

Laşkov, Kırımdaki mimari eserler ve inşa edildikleri tarihlerle ilgili çalışmalar da yapmıştır. Bu çalışmalardan biri Herson'da 987 senesinde Kiev Prensi Vladimir'in vaftiz edildiği ve 1891 yılında kutsandığı yerlerden biri olduğuna inanıldığı bir yerde inşa edilen Vladimir Katedrali üzerinedir. “*Herson'da Bulunan Havarilere Eşit Aziz Prens Vladimir Katedralinin İnşasına İlişkin Tarihi Not*” (Laşkov, İTUAK, T. 5, 1888: 5 - 18)ve “*Herson'da Bulunan Havarilere Eşit Aziz Prens Vladimir Katedralinin Yapım Tarihi İle İlgili Arşiv Belgeleri*” (Laşkov, İTUAK, T. 5, 1888: 17 - 95) adlı makaleleri, Laşkov'un bu minvaldeki çalışmalarındandır.

“*19. yüzyılın başlarında Tavriya Guberniyası Nüfusunun Sayısı Meselesi*” adlı çalışma Laşkov'un İTUAK'taki son çalışmasıdır. Çünkü daha önce de ifade ettiğimiz üzere artık Laşkov zamanın büyük kısmını Mamak'taki arazisinde geçirmekte, TUAK toplantılarına fazlaca iştirak edememekteydi. Fakat gene de bu sırada arşivlerde çalışarak mezkûr makaleyi yayınlamıştı. 18. yüzyılın sonu - 19. yüzyılın başlarında Kırım nüfusunun sayısı sorunu, çözülmemiş meselelerden biri olması hasebiyle Laşkov'un ilgi alanına girmişti. Konuyla ilgili kendisinden önce Tuhmann, Pallas ve Sumarokov'un kitaplarını inceleyen Laşkov, ayrıca 19 Mayıs 1802'de kurulan Kırım'daki arazi anlaşmazlıklarının çözümü komisyonundan kalan arşiv materyalini incelemişti. Böylece konuyla ilgili arşiv belgelerini de yayınlayan ilk odur. Makalesinde Laşkov, Kırım Tatarlarının kitlesel olarak Kırım'dan göç etmelerinin Kırım'ın Rusya'ya ilhakından (1783) hatta 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla neticelenen 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşından önce başladığını iddia etmektedir (Laşkov, İTUAK, T. 53, 1916: 158-176).

Kırım tarihi üzerine kitap ve makaleler kaleme alan Laşkov, ayrıca Kırım'da arkeoloji kazı çalışmalarına da katılmaktaydı. Tavkel-Nayman köyünde katılmış olduğu arkeolojik kazı çalışmasından elde etmiş olduğu bilgi ve gözlemleri, “*Tavkel-Nayman (Evpatorya /Gözleve) Köyündeki Kurgan Kazı Çalışmaları*” (Laşkov, İTUAK, T. 22, 1895: 116, 117) isimli makalesiyle yayımlanmıştır.

“*Tavriya Bilimsel Arşiv Komisyonunun Topladığı Belgelerden Elde Edilen Materyaller*” (Laşkov, İTUAK, T. 12, 1891: 101-109) ve “*Tavriya Tarihi Arşivindeki Dosyaların Mahiyeti*” başlıklı makaleleri, Laşkov’un mensubu olduğu Tavriya Bilimsel Arşiv Komisyonunun (TUAK) çalışma ve faaliyetleri hususunda kaleme almış olduğu çalışmalarıdır (Laşkov, İTUAK, T. 55, 1918: 177-180).

3. Sonuç

Sovyet öncesi Kırım’ın en önde gelen tarihçilerinden biri olan Laşkov, bilimsel kariyeri boyunca 50’den fazla makale ve eser kaleme almıştır. Kaleme aldığı bilimsel çalışmalarının büyük çoğunluğu üyesi olduğu TUAK’ın bilimsel yayın bülteni olan İTUAK’ta yayınlanmıştır. Erken dönem Kırım tarihi ve üyesi olduğu TUAK’ın faaliyetleri hakkındaki birkaç makalesi haricinde çalışmalarının ekseriyeti Hanlık ve Rus idaresinde Kırım tarihi üzerinedir.

Hanlık dönemi Kırım tarihi dâhilinde Kırım Hanlığı’nın Moskova ile siyasi ve diplomatik ilişkilerine dair önemli eserler kaleme almıştır. Moskova Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde çalışarak temin ettiği belgeleri “*16 – 17. Yüzyıllarda Kırım Hanlığı’nın Moskova Devletiyle Diplomatik İlişkilerine Ait Tarihi Belgeler*” başlıklı makalesiyle yayınlamıştır. Kırım Hanlığı ve Moskova arasındaki elçi teatisine dair “*1587 - 1588 Tarihleri Arasında Moskova’nın Kırım Elçisi Ivan Sudakov’a Ait Raporların Listesi*” ve “*1593 Tarihinde Moskova’nın Kırım Elçisi Semen Bezobrazov’a Ait Raporların Listesi*” başlıklı makaleleri kaleme almıştır. Ayrıca 1775 - 1776 tarihleri arasındaki Genelkurmay Arşivi - Moskova Bölümü’nde Kayıtlı Belgelerin Kataloğunu hazırlamıştır.

Zamanına kadar araştırmacılar tarafından göz ardı edilen Kırım Hanlığı’nda sosyo-ekonomik yapıya ilişkin arşiv belgelerine dayalı olarak kaleme almış olduğu çalışmaları öncü mahiyetteki yayınları arasında yer almaktadır. “*Kırım Hanlığı’nda Kırsal Topluluk*”, “*Kırım Hanlığı’nda Beylikler Hakkında Arşiv Dokümanları*”, “*Kırım - Tatar Toprak Mülkiyeti Üzerine Tarihsel Bir Deneme*” bu çalışmalarından bazılarıdır.

Rus idaresi altında Kırım tarihi üzerine yapmış olduğu çalışmalarının büyük çoğunluğu Çariçe II. Katerina’nın saltanat yıllarını kapsamaktadır. Kırım arşivlerinde bulunan belgelere dayalı olarak Osmanlı-Rus ilişkileri, 1783 tarihinde Kırım’ın Rusya tarafından ilhakı ve ilhaktan sonra Rusya’nın Kırım’da uyguladığı siyaset, Laşkov tarafından derin ve kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Bu minvalde ilhaktan hemen sonra Kırım’ın siyasi, sosyal ve ekonomik durumuna dair çalışmalarda da bulunmuştur. Tavriya Bilimsel Arşiv Komisyonu üyesi ve bu komisyonun yayın organı olan Tavriya Bilimsel Arşiv Komisyonu Bülteni’nin editörü olarak yapmış olduğu öncü çalışmalarla Kırım tarihinin aydınlatılması hususunda önemli katkıları olmuştur. 19. Yüzyılda Kırım tarihi üzerine aydınlatılması gereken meseleler olarak gördüğü ve ele aldığı konular, günümüzde halen daha yeterince çalışılmamış, Kırım tarihiyle ilgilenen araştırmacılar tarafından ele alınması gereken sorunlar olarak güncelliğini korumaktadır.

Kaynakça

- Filimonov, S. B. (1983). Dokumentalno materialı Tavriçeskoy uçenyoy arhivnoy komissii i Tavriçeskovo obşestvo istorii, arheologii i etnografii 1920 – 1931 / Tavriya Bilimsel Arşiv Komisyonu ve Tavriya Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Derneği'nin (1920 - 1931) Belge Materyalleri, *Arheografiçeskiy ezherodnik za 1982 god.*, Moskva.
- Laşkov, F. F. (1881). Neskolka slov ob istoriçeskoy sudbe *Krım* / Kırım’ın Tarihi Kaderi Hakkında Birkaç Söz, *Tavrida*, No: 6, 8, 9.
- Laşkov, F. F. (1881). *İstoriçeskaya zapiski o Simferopolskoy gimnazii s osnovaniya yiyo po 1 iyunya 1881 g. / Kuruluşundan 1 Haziran 1881 Senesine Kadar Simferopol Spor Okulu Hakkında Tarihi Notlar*, Simferopol.

- Laşkov, F. F. (1883). *Prazdnovanie v. g. Simferopole stoletiya prisoyednineniya Krımskovo Hanstva k Rossiyskoy imperii / Kırım Hanlığı'nın Rus İmparatorluğu'na İlhakının Yüzüncü Yılı Simferopol'de Kutlandı*, Simferopol.
- Laşkov, F. F. (1886). *Posledniy Krımskiy Han - İstoriçskiy oçerk / Son Kırım Hanı – Tarihi Deneme*, *Kievskaya Starina*, No: 9., Kiev.
- Laşkov, F. F. (1889). *Arhivnie dannie o beylikah v Krımskom Hanstve / Kırım Hanlığı'nda Beylikler Hakkında Arşiv Dokümanları*, *Trudi VI Arheologičeskovo s'yezda v Odessa*, T. 4, Odessa.
- Laşkov, F. F. (1886). *Statistiçeskie svedeniya o Krıme, soobşennie kaymakamani v 1783 g. / Kaymakamlar tarafından 1783 Senesinde Kırım Hakkında Rapor Edilen İstatistikî Bilgiler*, *Zapiski Odesskovo obşestva istorii d drevnostey (ZOOİD)*.
- Laşkov, F. F. (1887). *Selskaya obşina v Krımskom Hanstve / Kırım Hanlığı'nda Kırsal Topluluk*, Simferopol.
- Laşkov, F. F. (1888). *O zakonodatelstve i sudoproizvodstve v Krımskom Hanstve, Vtoraya uçebnaya ekskursiya Simferopolskoy mujkoy gimnazii. Bahçisaray i yivo okrestnosti / Simferopol Erkek Spor Salonunun İkinci Eğitim Gezisi. Bahçesaray ve Çevresi*, Simferopol.
- Laşkov, F. F. (1888). *İstoriçeskaya zapiska o soorujenii v Khersonise khrama sv. Ravnoapostolnovo knyazy Vladimira / Herson'da Bulunan Havarilere Eşit Aziz Prens Vladimir Katedralinin İnşasına İlişkin Tarihi Not*, *İTUAK*, T. 5.
- Laşkov, F. F. (1888). *Arhivnie dokumentı otnasyaşıesya k istorii soorujeniya v Khersonise khrama sv. Ravnoapostolnovo knyazy Vladimira / Herson'da Bulunan Havarilere Moskova Eşit Aziz Prens Vladimir Katedralinin İnşa Tarihi İle İlgili Arşiv Belgeleri*, *İTUAK*, T. 5.
- Laşkov, F. F. (1889). *Rasporiyajeniya svetleyşevo knyazy Potemkina Tavriçekovo pravatelyu Tavriçeskoy oblasti V.V. Kahovskomu za 1784 i 1785 gg. / Haşmetli Ekselans Tavriya Prensi Knez Potemkin'in Tavriya Bölge İdarecisi V. V. Kahovskiy'e 1784 ve 1785 Tarihli Emirleri*, *ZOOİD*, T. 15.
- Laşkov, F. F. (1889). *Ohrana Krıma vo vtoru Turetskuyu voynu 1787-1791 goda / 1787-1791 İkinci Türk Savaşı Sırasında Kırım'ın Muhafazası*, *İTUAK*, T. 8.
- Laşkov, F. F. (1890). *K voprosu o gubernskih istoriçeskikh arhivah / Vilayet - Tarihi Arşivlerinin Sorunları*, *Trudi vosmova Arheologičeskovo s'yezda v Moskve, 1890, T. 1, 1895, T. 2*.
- Laşkov, F. F. (1890). *Knyaz G.A. Potemkin-Tavriçeskiy kak deyatel Krıma: Kratkiy oçerk po arhivnim materialam / Bir Kırım Aktivisti Olarak Knez G. A. Potemkin - Tavriçeskiy: Arşiv Malzemeleri Üzerine Kısa Bir Deneme*, Simferopol.
- Laşkov, F. F. (1890). *Mogila Kapitana Amazonskoy rotı Elenı İvanovnu Şidyanskoy (Sarandova) v Simferopole / Amazon Bölüğü Yüzbaşısı Elena İvanovna Şidyanskoy'un (Sarandova) Simferopoldeki Mezarı*, *İTUAK*, T. 7.
- Laşkov, F. F. (1890). *Materialı dlya istorii vtoroy Turetskoy voynı 1787-1791 g., / 1787 – 1791 İkinci Türk Savaşı Tarihi Hakkında Materyaller*, *İTUAK*, T. 10.
- Laşkov, F. F. (1891). *Materialı dlya istorii vtoroy Turetskoy voynı 1787-1791 g., / 1787 – 1791 İkinci Türk Savaşı Tarihi Hakkında Materyaller*, *İTUAK*, T. 12.

- Laşkov, F. F. (1891). Pamyatniki diplomatıçeskih snoşeniy Kırmskovo Hanstva s Moskovskim gosudarstvom XVI i XVII vv., / Dışışleri Bakanlıgında Mahfuz 16 – 17. Yüzyıllar Arasındaki Kırım Hanlıgı'nın Moskova Devletiyle Diplomatik İlişkilerine Ait Tarihi Belgeler, *İTUAK*, T. 9, 1890: 1-47; T. 10, 1890: 9-60, T. 11, 1891: 1-56, T. 12, 1891: 1-62.
- Laşkov, F. F. (1891). Opisanie del Tavrıçeskovo istorıçeskovo arhiva / Tavriya Tarihi Arşivindeki Dosyaların Mahiyeti, *İTUAK*, T. 12.
- Laşkov, F. F. (1891). Stateynıy spisok Moskovskovo poslanika v Kırımu İvana Sudakova v 1587-1588 godu / 1587 - 1588 Tarihleri Arasında Moskova'nın Kırım Elçisi Ivan Sudakov'a Ait Raporların Listesi, *İTUAK*, T. 14.
- Laşkov, F. F. (1891). Reyestr delam Kırımskovo Dvora s 1474 po 1779 god, uçinennıy deystvitelnım statskim Sovetnikom Nikolaem Bantış Kamenskim v 1808 g., / Nikolay Bantış Kamenskiy'in Hazırladıgı 1474'ten 1779 Senesine Kadar Kırım Mahkemesine Konu Olan Olayların Kaydı, *İTUAK*, T. 14.
- Laşkov, F. F. (1892). Stateynıy spisok Moskovskovo poslanika v Kırım Semena Bezobrazova v 1593 g., / 1593 Tarihinde Moskova'nın Kırım Elçisi Semen Bezobrazov'a Ait Raporların Listesi, *İTUAK*, T. 15.
- Laşkov, F. F. (1892). Reyestr II Kırımskovo Dvora starıh let v stolpah soderjasimsya, s. 1579 po 1700 gg., / 1579'dan 1700 Senesine Kadar Sütunlarda Yer Alan Eski Yıllara Ait Kırım Mahkeme Kayıtları, *İTUAK*, T. 15.
- Laşkov, F. F. (1892). Reyestr II Kırımskovo Dvora starıh let v stolpah soderjasimsya, s. 1579 po 1700 gg., / 1579'dan 1700 Senesine Kadar Sütunlarda Yer Alan Eski Yıllara Ait Kırım Mahkeme Kayıtları, *İTUAK*, T. 16.
- Laşkov, F. F. (1892). Reyestr II Kırımskovo Dvora starıh let v stolpah soderjasimsya, s. 1579 po 1700 gg., / 1579'dan 1700 Senesine Kadar Sütunlarda Yer Alan Eski Yıllara Ait Kırım Mahkeme Kayıtları, *İTUAK*, T. 18.
- Laşkov, F. F. (1893). Reyestr adresam, upolnomoçiyam, aktam, note, pismam i kopiyam pisem Kırımskih velmohz i Tatarskih ord. Hana Kırımskovo vtsarstvovanie İmperatritsı Ekaterini II / İmparatoriçe II. Katerina'nın Saltanatında Kırım Hanınının Tatar Orduları ve Kırım Soylularınının Yetkileri, Eylemleri, Yazışmaları, Mektup ve Mektup Suretlerine Havi Kayıtlar, *İTUAK*, T. 18.
- Laşkov, F. F. (1895). Rakopka kurganov v.d. Tavkel-Nayman, Evpatoriyskovo uezda Tavkel – Nayman / Evpatoriya Uezdası Tavkel – Nayman Köylerindeki Kurgan Kazı Çalışmaları, *İTUAK*, T. 22.
- Laşkov, F. F. (1897). Soobşenie o peresmotre Çernomorskovo Tarifa 1782 g. / 1782 Tarihli Karadeniz Gümrük Tarifesinin Revise Edilmesi Hususunda Bildiri, *İTUAK*, T. 1.
- Laşkov, F. F. (1894). İstorıçeskiy oçerk Kırımsko-tatarskovo zemlevladieniya / Kırım - Tatar Toprak Mülkiyeti Üzerine Tarihsel Bir Deneme, *İTUAK*, T. 21.
- Laşkov, F. F. (1895). İstorıçeskiy oçerk Kırımsko-tatarskovo zemlevladieniya / Kırım - Tatar Toprak Mülkiyeti Üzerine Tarihsel Bir Deneme, *İTUAK*, T. 22.
- Laşkov, F. F. (1895). İstorıçeskiy oçerk Kırımsko-tatarskovo zemlevladieniya / Kırım - Tatar Toprak Mülkiyeti Üzerine Tarihsel Bir Deneme, *İTUAK*, T. 23.
- Laşkov, F. F. (1896). İstorıçeskiy oçerk Kırımsko-tatarskovo zemlevladieniya / Kırım - Tatar Toprak Mülkiyeti Üzerine Tarihsel Bir Deneme *İTUAK*, T. 24.

- Laşkov, F. F. (1896). İstoriçeskiy oçerk Kırımsko-tatarskovo zemlevladieniya / Kırım - Tatar Toprak Mülkiyeti Üzerine Tarihsel Bir Deneme *İTUAK*, T. 25.
- Laşkov, F. F. (1895). Sbornik dokumentov po istorii Kırımsko-tatarskovo zemlevladieniya / Kırım - Tatar Toprak Mülkiyeti Tarihi Hakkında Belge Koleksiyonu, *İTUAK*, T. 22.
- Laşkov, F. F. (1895). Sbornik dokumentov po istorii Kırımsko-tatarskovo zemlevladieniya / Kırım - Tatar Toprak Mülkiyeti Tarihi Hakkında Belge Koleksiyonu, *İTUAK*, T. 23.
- Laşkov, F. F. (1896). Sbornik dokumentov po istorii Kırımsko-tatarskovo zemlevladieniya / Kırım - Tatar Toprak Mülkiyeti Tarihi Hakkında Belge Koleksiyonu, *İTUAK*, T. 24.
- Laşkov, F. F. (1896). Sbornik dokumentov po istorii Kırımsko-tatarskovo zemlevladieniya / Kırım - Tatar Toprak Mülkiyeti Tarihi Hakkında Belge Koleksiyonu, *İTUAK*, T. 25.
- Laşkov, F. F. (1897). Sbornik dokumentov po istorii Kırımsko-tatarskovo zemlevladieniya / Kırım - Tatar Toprak Mülkiyeti Tarihi Hakkında Belge Koleksiyonu, *İTUAK*, T. 26.
- Laşkov, F. F. (1897). Kameralnom opisaniı Krıma 1784 g. / 1784 Senesi Kırım'ın Kameral Tasviri, *İTUAK*, T. 2.
- Laşkov, F. F. (1897). Kameralnom opisaniı Krıma 1784 g. / 1784 Senesi Kırım'ın Kameral Tasviri, *İTUAK*, T. 3.
- Laşkov, F. F. (1897). Kameralnom opisaniı Krıma 1784 g. / 1784 Senesi Kırım'ın Kameral Tasviri, *İTUAK*, T. 4.
- Laşkov, F. F. (1888). Kameralnom opisaniı Krıma 1784 g. / 1784 Senesi Kırım'ın Kameral Tasviri, *İTUAK*, T. 6.
- Laşkov, F. F. (1889). Kameralnom opisaniı Krıma 1784 g. / 1784 Senesi Kırım'ın Kameral Tasviri, *İTUAK*, T. 7.
- Laşkov, F. F. (1889). Kameralnom opisaniı Krıma 1784 g. / 1784 Senesi Kırım'ın Kameral Tasviri, *İTUAK*, T. 8.
- Laşkov, F. F. (1894). (1871 goda). Prevod s pečatnoy tetradi Simona Starovolskovo s pokazaniem sposobov, kak mojna razorit Perekopskih (Kırımskih) Tatar) / Perekop (Kırım) Tatarlarının Nasıl Mağlup Edileceğinin Anlatıldığı Matbu Defterin Tercümesi, *Kırımskie dela sv. 60, No: 29, ZOOİD, T. (17), 5, 6.*
- Laşkov, F. F. (1894). (1596 Maya) - Delo o vıdaçe vıvezjemu iz Krıma Greku Pashaliyu na monastır Salaçenskiy po jalovannoy gramote milostni 15 rub. / (1596 Mayıs) - Kırım'dan Ayrılan Grek Kökenli Pashaliya'nın 15 Ruble Tutarındaki Ücretle Salaçensk Manastırına Gönderilmesine Dair Mahkeme Kararı, *ZOOİD, T.17.*
- Laşkov, F. F. (1895). Moskovskoe otdelenie obşeva arhiva Glavnova Shtaba / 1775 - 1776 tarihleri arasındaki Genelkurmay Arşivi - Moskova Bölümü'nde Kayıtlı Belgelerin Kataloğu, (Kırımskie dela 1775-1776 g.), *ZOOİD, T. 18.*
- Laşkov, F. F. (1916). K vaprosu o koliçestve naseleniya Tavriçeskoı gubernii v naçale XIX stoletiya / 19. Yüzyılın Başlarında Tavriya Guberniyası Nüfusunun Sayısı Meselesi, *İTUAK, T. 55.*
- Laşkov, F. F. (1916). Materialı iz sobraniya dokumentov Tavriçeskoı Uçenoy Arhivnoı Komissii / Tavriya Bilimsel Arşiv Komisyonunun Topladığı Belgelerden Elde Edilen Materyaller, *İTUAK, T. 55.*
- Markeviç, A. İ. (1918). Pamyati F. F. Laşkova / F. F. Laşkov'un Hatırası (Ardından), İzvestiya Tavriçeskoı Uçenoy Arhivnoı Komissii (*İTUAK*), T. 55.

- Nepomnyashiy, A. A. (2005). *Arseniy Markeviç: stranitsı istorii Kırımskovo kraevedeniya / Arseniy Markeviç: Kırım 'ın Yerel Tarihinden Sayfalar, Biznes-İnform.*
- Selivanova, L. L. (2010). Rossiyskie Amazonki na sluzhbe yiyo veličestva / Majestelerinin Hizmetinde Rus Amazonları (Amazon Kadınları), *Dialog so Vremenem*, No: 31.
- Şarapa, V. F. Nepomnyashiy A. A. (1993). Laşkov F. F – Kra'eved Kırma / Kırım Yerel Tarihçisi F. F. Laşkov, *Materialı po arheologii, istorii i etnografii Tavrii*, T. 3.
- Şarapa, V. F., Nepomnyashiy A. A. (1999). Kırmskiy krae'ved F. F. Laşkov (1858 -1917) (*Po novimarhivnım dokumentam*) / Yeni Arşiv Belgeleri Işığında Kırım Etnografı F. F. Laşkov (1858-1917), *Postijenie istorii.*